

ЕТИКА МИРУ: РІВНІСТЬ – СВОБОДА – ЛЮДЯНІСТЬ

Мулярчук Є. І.

У критичні дні війни ми з тривогою і надією думаємо про мир. За яких умов, на яких засадах він буде збудований? Як досягти того, щоб ворог отримав справедливе покарання? Чи буде цей мир стійким, хотілося б сказати «довічним»? Відповіді на ці запитання потрібно шукати в різних вимірах теорії і практики – військовому, політичному, правовому, науковому. Громадянське суспільство, релігійні організації, мистецтво також роблять свій внесок у справу миру. Завданням філософії є дослідження онтологічних, соціальних, етичних чинників встановлення миру. Ми у цьому розділі зосередимося саме на етичному аспекті проблем війни і миру.

У науці і праві, в людській культурі загалом поняття миру формується в опозиції до поняття війни. І першою у цій парі понять зазвичай є війна. Війну в філософській традиції від Давньої Греції розглядали як первинний стан Всесвіту, як космічну силу, що є рушієм усіх змін і перетворень. Про це казав ще Геракліт: «Війна (Πόλεμος) – це батько всіх, цар усіх: одних вона виявляє богами, інших – людьми, одних робить рабами, інших – вільними»¹. В розумінні античних греків у війні народжувалася істина буття, вирішувалися долі людей. Однак вони бачили й альтернативу світову силу – дружбу (φιλία). Зокрема, Емпедокл твердив про боротьбу начал любові й ненависті у світі. Отже, по-перше, війна і мир у філософії осмислюються в онтологічній парадигмі, яка має тяглість від античності, до наших днів.

Другою є соціально-політична, радше політологічна, парадигма, найяскравішим представником якої є Н.Макиавеллі. Видатний флорентієць вважав, що війна є інструментом політики, її неможливо уникнути, а тому: «Державець не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка стала б його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це – єдине ремесло, гідне властителя»². Розуміння війни як інструменту влади та засобу балансування міждержавних інтересів розвивалося надалі від класика теорії війни К. Клаузевіца до нашого сучасника Г. Гофмайстера³.

¹ Фрагменты ранних греческих философов. Часть 1. М.: Наука, 1989. С. 202.

² Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець. Харків: Фоліо, 2013. С. 455.

³ Клаузевиц К. фон. О войне. М.; Эксмо, 2007. 458 с.; Хофмайстер Х. Воля к войне, или бессилие политики. Философско-политический трактат. СПб: Гуманитарная академия, 2006. 288 с.

Однак, переживаючи лихо сучасної російсько-української війни, ми бачимо, що умоглядні онтологічні конструкції про неминучість боротьби старого й нового у всесвіті, а також суто політологічні міркування про рівновагу інтересів не є задовільними. Ми входимо в такий вир світових катастроф і пристрастей, з якого недостатньо шукати вихід у новому балансі сил та інтересів. Для побудови мирного світового порядку конче потрібно втримати і зростити гуманістичний потенціал людства. Без цього про подальший сталий розвиток світу годі й мріяти. Тому завданням нашої роботи є дослідження способів власне етичного розуміння сутності і перспективи миру на Землі.

Етична парадигма вирішення проблеми війни і миру почала формуватися вже у працях просвітників XVIII ст. Так, починаючи від ідей абата Сен-П'єра, Ж.-Ж. Руссо, й, нарешті, І. Канта людство отримало ідею «вічного миру», а саме етичного скерування до того, щоб людство полишило природний стан війни усіх проти всіх (Т. Гоббс) і прийшло до створення умов для стійкого миру. Втім, як бачимо, за минулі понад триста років стійкого миру не досягнуто у світі, і проблема потребує подальшого продумування. Крім того, онтологія війни як природного стану не лише всередині людства, але й необхідної готовності нашої цивілізації до війни за своє місце у космосі дедалі актуалізується в науковій думці⁴. Отже, є місце для дискусії не в останню чергу в етичному спрямуванні.

Переходячи до викладу основного матеріалу нашого дослідження, пригадаймо деякі положення виголошені Кантом в есеї «До вічного миру» (1795). Філософ зазначав, що мир можливий або, образно кажучи, на кладовищі після остаточної загибелі людства від воєн, або ж у світовій федерації незалежних республік, якщо держави спроможуться встановити такий раціональний правовий порядок, за якого ворожнеча неможлива, коли навіть суто егоїстичні інтереси спонукатимуть народи до мирного співжиття. Такий порядок, кажучи коротко, заснований на принципах поваги до суверенітету кожної держави; територіальної оборони, коли немає регулярних армій (як спонуки до гонки озброєнь і спокуси до нападу), а є підготовка громадяни кожної держави для самозахисту; і, нарешті, за економіки,

⁴ Оригінальний погляд на цю проблему подає О. Базалук. Див.: Базалук О.А. Філософія війни і мира *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 66. С. 239-250.

яка виключає накопичення грошей і позик на воєнні цілі. Усе це можливо, коли в світі немає деспотичних держав, натомість панує принцип свободи людини, а федерація вільних республік не стає світовою наддержавою. Тоді кожен народ може у своїй країні керуватися власними уявленнями про життя, але зобов'язаний толерувати звичаї інших держав.

Інтерпретуючи ці тези Канта в застосунку до сучасності, можливо зробити висновок, що війна України проти російських загарбників може закінчитися або тотальним знищенням супротивника в його лігві, або ж припиненням взаємної ворожнечі за умови зміни державного устрою в Росії з деспотії на правовий республіканський стан. А найгірший варіант – це та світова могила, до якої, здається, Путін не проти затягти все людство, якщо йому це дозволять. Проте боротьба триває, і потрібно сподіватися, що, поряд з героїзмом нашого народу і зусиллями світового співтовариства, вистачить глузду й деяким елітам у країні агресора, щоб катастрофічний сценарій не відбувся.

Тим часом, поки не станеться нищівної перемоги над ворогом чи зміни устрою всередині країни агресора, або послідовно першого і другого, про закінчення війни годі й думати – можливе лише перемир'я. Тому наразі немає чіткої відповіді на питання «Коли закінчиться війна?», якщо під таким закінченням розуміти не тимчасовий мир, а зникнення ворожнечі між народами. Більше того, пам'ятаємо думку з іншої статті «Про здогадний початок світової історії» (1786), де Кант пише, що найбільшою бідою є навіть не наслідки війни, яка відбувається тепер чи вже минулої війни, а нарощувані приготування до наступної⁵. Чому це біда? Тому що жертвою такої політики стає культура, суспільний розвиток, добробут і зміст життя людей.

В умовах сучасної російсько-української війни потрібне не те перемир'я, яке стане приготуванням до її поновлення, але таке, що дасть шанс Україні для військового та економічного зміцнення і утворення міжнародних союзів, які унеможливають агресору сподіватися на успішні військові дії. А також зупинка війни мала б дати надію, що санкційні й інші засоби впливу цивілізованого світу спричинять поступові внутрішні трансформації в суспільстві країни агресора. Отже, до «вічного миру» ще пролягає шлях наполегливої боротьби і терпіння.

Ми наразі розглядаємо ті основи майбутнього миру, які закладаються в людській свідомості, а саме етичні засади миру. Перша з них полягає в утвердженні ідеї рівності між людьми і в співіснуванні держав у світі на основі моралі і правового порядку. Адже справжній мир можливий між людьми, які визнають одне одного рівними, незалежно від

їхнього походження, статків, статі, фізичної сили, здібностей, національності, мови, щодо базових умов життя – свободи слова, доступу до ресурсів, послуг та ін. А рівність країн у світовій політиці теж має бути не лише утопією, але реальністю, якщо ми прагнемо миру.

Рівність сама по собі становить етичну проблему. Неможливо зараз навіть уявити визнання рівними наших ворогів. У нас війна, а не лицарський поєдинок, і ворог виявляє небачену нищість. Ворог тому й напав, що рівними нас не вважає. Ми маємо примусити його змінити думку, приголомшити його. Тих, хто на це не здатний, хто буде далі йти війною, необхідно нищити і полонити. Це все так. Але, що далі? Цим війна не завершиться. Потрібно розуміти, що війна закінчиться не в момент, коли припиняться військові дії, а тоді, коли в свідомості людей зникне ворожнеча. Коли люди у теперішній країні агресора, будуть здатними на визнання рівноправності нас з ними і разом всіх народів світу. Ба більше, мир настане, як би це не було морально важко, коли ворожнеча зникне і в наших душах. Для можливості миру має встановитися думка про те, що всі люди мають рівне право на життя і свободу.

Відомий чеський філософ ХХ ст. Ян Паточка писав, що в полеміці війни, зрештою, витворюється єдність людей: «Єдність, закладена нею, є глибшою за будь-яку ефемерну симпатію і коаліцію інтересів; у потрясінні... зустрічаються суперечності і творять тим самим новий спосіб буття людини – можливо, саме той єдиний спосіб буття, який у вихорі світу дає надію: спільноту приголомшених, але убезпечених»⁶. Ми розуміємо, наскільки ще далекий світ від цього стану і від втілення ідеї рівності. Не тоді, коли агресор відповзе «за поребрик» до свого «Мордору», щоб накопичувати злобу для наступної війни, але коли усвідомлене, пережите людьми тієї країни приголомшення війною вивітриє їхню історично закорінену зверхність і викине вивихи їхньої травмованої свідомості – тоді лише стануть вони на шляху миру. Лише з такими сусідами, з такою частиною їхньої людності буде можливий мир. Очевидно, що населенню нинішньої Росії потрібний час для цього, однак, якщо ми прагнемо миру, маємо терпляче наближати такі зміни. Відтак з'явиться сподівання на «вічний мир».

Утім, рівність є лише однією із етичних складових миру. Іншою умовою миру є встановлення справедливості. Те, що справедливість виникає на основі рівності, можемо аргументувати посиленням на думку Дж. Ролза. Зокрема, Ролз зауважив, що для узгодження загальних принципів справедливості необхідна рівність осіб, які визначають

⁵ Кант І. К вечному миру (сборник). Москва: РИПОЛ классик, 2019. 434 с.

⁶ Паточка Я. Негативний платонізм; Вічність та історичність; Єретичні есе про філософію історії. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 250.

ці принципи: «усі мають однакові права у процедурі вибору принципів»⁷. Навіть коли фактично люди багато в чому нерівні – за статками і походженням – вони мають відкласти ці відмінності і мислити, виходячи з найзагальніших, апріорних, а тому й рівних, засад. Справедливість виникає не так з певного людського «чуття», з моральної сатисфакції і внаслідок компенсованих ворогом кривд і збитків, як із розумно встановлених принципів співжиття. Лише останні можуть дати бажану міру і обґрунтованість. Адже почуття завжди суб'єктивні і до них апелюють зазвичай усі сторони конфліктів. Натомість потрібно шукати раціональної загальної згоди, яка зрештою й морально вдовольнить кожного. Інакше війна, як ворожнеча, як стан свідомості, не припиниться.

До аргументації про принцип справедливості варто додати слухну думку зі статті О. Базалука «Філософія війни і миру» про те, що причиною 1-ї та 2-ї світових воєн стали пріоритети національних інтересів над спільною безпекою⁸. Як б додав причиною воєн стає також першість національних почуттів і образ окремих країн порівняно із загальнолюдськими цінностями. Очевидно, що сучасна війна Росії проти України виглядає як боротьба локальних, ретроградних уявлень про світовий порядок протиставлених ледь не усьому світові, принаймні значній його частині. Така позиція має очевидну інтелектуальну і матеріальну хибу, суперечить навіть національним інтересам і благу людей в країні агресора.

О. Базалук убачає основний ресурс встановлення миру на Землі в освіті, у тому, щоб навчати підрастаюче покоління основ мирного співжиття: як домовлятися, шукати компроміси, виховувати повагу до людей, терпимість, милосердя та ін. Етичному й навіть космічному значенню освіти присвячено книгу О. Базалука «Дискурсивне продумування освіти»⁹. Власне на таких гуманістичних засадах ґрунтується можлива відповідь на питання, поставлене британським реформатором системи освіти сером Майклом Барбером у його лекції перед студентською молоддю в Москві 2009 року: «Як мое життя допоможе знищити причини війни?»¹⁰ Саме людину майбутнього покликана формувати освіта, людину, яка усвідомлює свою конструктивну роль і відповідальність у суспільстві і Всесвіті. Тож ми переходимо до міркування про третю підвалину етики миру – ідею людяності.

Здавалося б, ніщо так не суперечить людяності і водночас не пробуджує в ній потребу, як війна. Ф. Ніцше пише: «Досі нам невідомі інші засоби, які могли б так само сильно і вірно, як всяка велика війна, вселяти у слабшаючі народи таку грубу похідну енергію, таку глибоку безособову ненависть, таку холоднокровність вбивці зі спокійною совістю, такий загальний організований запал до знищення ворога, таку горду байдужість до великих втрат, до власного життя і до життя близьких, таке глухе, подібне до землетрусу, тремтіння душі; тут пробиваються джерела та потоки, які, хоч і котять із собою каміння і всяке сміття та нищать поля ніжних культур, згодом, за сприятливих обставин, з новою силою приводять до обертання механізми духовної майстерні»¹¹.

Війна спрощує стосунки людей, прибирає умовності та скидає маски з обличчя. Люди стають більш відвертими. Як не парадоксально, але в моральному сенсі, згідно з твердженням Ніцше, «на користь війни можна сказати: ... вона варваризує людей і тим робить їх більш природними... людина виходить з неї більш сильною для добра та зла»¹². Війна виводить на поверхню зазвичай приховану мотивацію, сором відступає, агресія і злість виявляються природно. Людські чесноти і вади видно зовні, людяність оголюється у її правдивості або нищості. Така відвертість могла б справді очищати світ, коли б не той ідеологічний угар від навмисної тотальної брехні, яка супроводжує війну. Людяність в умовах війни підпадає під удар.

Історичний приклад того, як ідея людяності використовується агресором, щоб подати війну як морально виправдану справу, подає Х. Арендт. У книзі «Банальність зла» авторка посилається на меморандум, адресований нацисту Айхману одним із його підлеглих. Документ повідомляв, що «найближчої зими євреїв більше не буде чим годувати», і містив пропозицію, чи «не було б людянішим швидше вбити тих із них, хто не міг працювати. Це в будь-якому разі було би прийнятнішим, аніж дозволити їм померти з голоду»¹³. Більш наочними для порівняння із пропагандою сучасної Росії виглядають зауваги Арендт про використання нацистами так званих «мовних правил», які маскували злочинні дії під благовидними формулюваннями. Так, за встановленими правилами листування в Райху, депортація мала називатися «зміною резиденції», а для тих, кому було призначено відбутися в місія ліквідації, це переміщення називали «переселенням», «роботою на Сході» і саме знищення людей замінялося на «евакуацію» або ж на словосполучення «особливе став-

⁷ Ролз Дж. Теорія справедливості. М.: Издательство ЛКИ, 2010. С. 32.

⁸ Базалук О.А. Філософія війни і мира *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2016. № 66. С. 248.

⁹ Базалук О. Дискурсивне продумування освіти «Тих, хто перетворює Всесвіт». Монографія, Київ: Вадекс, 2022. 246 с.

¹⁰ Barber M. Brief Remarks on Education and the Causes of War. Moscow School of Social and Economic Sciences. 12 December 2009. <http://www.eduwonk.com/BarberMosccommDec%2009.pdf>

¹¹ Ніцше Ф. Человеческое, слишком человеческое. *Ницше Ф. Сочинения в 2 т. Т. I*. М.: Мысль, 1996. С. 449-450.

¹² Там само. С. 433.

¹³ Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і літера, 2013. С. 127.

лення» та «остаточне розв'язання». Ці «терміни» призначалися не так для жертв, як для організаторів тих злочинів. І, нарешті, пише Арендт: «Жодне з різних “мовних правил”, які старанно вигадувались, щоб вводити в оману та приховувати, не мало настільки кардинального впливу на ментальність убивць, ніж цей перший воєнний декрет Гітлера. в якому слово “вбивство” замінила формула “надати милосердну смерть”»¹⁴. Таке «милосердя» автоматично ставало чимось схожим на прояв людяності.

Підлість злочинців, як відомо, не має меж. З досвіду зіткнень з дрібним криміналітетом багато хто знає, що ті розраховують на людяність їхніх потенційних жертв, тобто на прояви доброзичливості, чуйності, довірливості. А великі негідники, з якими доводиться мати справу в нинішній війні проти Росії, залюбки апелюють до моральних понять, використовують мовні кліше, кажучи про «визволення» скривджених та поневолених «хунтою» і «нацистами» людей в Україні. Скільки воєн та злочинів вчинили і чиняться під виглядом миротворства! Так само, як колись відправляли залізною рукою до комуністичного раю, тепер зганяють до «руського мира», до певної конфесії або інших «правильних» світів. Щоразу поділ на людей і «нелюдей» – «невірних», «жидів», «бандерівців» – слугує за дозвіл не вважати цих «інших» за тих, щодо кого діють норми моралі. Для держави агресора важливо зберегти серед власних індивідів критичну масу тих, для кого вимір загальнолюдських цінностей не існує, для яких інший – ворог або «нелюдь». Тим часом країна, яка захищається, спирається на громадян свідомих цінностей свободи і любові до власної землі.

Х.Арендт вважала останнім аргументом для розрізнення добра і зла те, чи спрямована дія на збереження або на нищення людського буття. Як відомо, злочинами проти людяності в міжнародному праві визначені акти масового насильства з боку військових щодо невійськового населення, дії «вчинені за межами будь-яких військових потреб і під час яких виказувалася навмисна нелюдська мета»¹⁵. Сучасні злочинці, так само як і ті, що були засуджені після 2-ї світової війни, не зможуть виправдати себе тим, що діяли відповідно до законів чи наказів своєї держави і заспокоювати своє сумління, ховаючись за евфемізми. Той, хто своїми діями піддає основи буття людства, хто руйнує світ інших людей, «дбаючи» про благо своєї країни, є злочинцем. Кримінальну відповідальність понесуть виконавці злочинів, до суду за злочини проти людяності будуть притягнуті представники державних інститутів агресора – керівники країни, вище військово начальство

та ін. Але свою, некримінальну, відповідальність має нести й мовчазна більшість населення країни агресора. Теза, яку наводить Арендт, промовиста й чітка: «в політиці покора та підтримка – одне й те саме»¹⁶.

Відсутність людяності в час війни не приховати за етикетом. Вона є тим виміром особистісного буття, який лишається попри руйнування звичних стереотипів поведінки і повсякденних моральних уявлень. І голос совісті промовляє до «людини» у кожному з нас, де б і в якому становищі ми не були. Саме наше ставлення до інших як до людей у світі втримує моральний вимір і слугує критерієм судження про злочинність дій. Існує вища міра обов'язку понад статутами та виконанням наказів: для кожної людини має настати момент розуміння, де пролягають межі, сумісні з буттям у людському світі.

Так, можливо війна деморалізує частину суспільства, але в цілому зміцнює суспільну мораль. Одних війна прирікає на особисту поразку, іншим дає силу виявити гідність. Хтось вистоїть і якщо не переможе, то хоча б залишиться вірним собі, своїм ідеалам, своїм ближнім та країні. Інших ситуація війни змінить так, що вони втратять здатність до опору. Як свідчив про досвід 2-ї світової війни В.Франкл, у концтаборах виживали часто не найбільш фізично витривалі люди, а ті, хто мали моральні переконання і зберігали свій внутрішній світ, безумовно підкорялися власній совісті, виявляли людяність¹⁷.

Досвід війни спонукає бути відкритими, за висловом Я.Паточки, «для того, що стрясає»¹⁸. Як ми уже зазначали, проблема не лише в тому, як кожній особистості пережити війну, не втративши власну людську подобу. Справа миру залежить від припинення ворожнечі за умови знаходження тих горизонтів людяності, які б могли бути спільними для протиборчих сторін. Війна закінчиться, коли приголошнені її учасники досягнуть спільності людської ситуації, тобто коли люди, що опинилися з протилежних боків, зможуть стати людяними навзаєм. Цей скарб людяності потрібно плекати, раціонально відтворювати умови його існування і ставати на заваді його руйнування.

Поки війна триває, наше життя і майбутній мир залежить від особистісної зрілості, гідності і людяності. Тому заздалегідь багато зусиль було спрямовано агресором на викорінення у нас любові до свого краю, на позбавлення відчуття власної спільноти. Він має намір перемогти не лише числом вбитих, але й шляхом руйнування життєвого світу і подолання можливості громадянського опору. Цим

¹⁴ Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і літера, 2013. С. 141.

¹⁵ Там само. С. 300.

¹⁶ Арендт Х. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. К.: Дух і літера, 2013. С. 323.

¹⁷ Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 160 с.

¹⁸ Паточка Я. Негативний платонізм: Вічність та історичність; Єретичні есе про філософію історії. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 251.

пояснюються свідомі руйнування міст і сіл, мирної інфраструктури, численні звірства та приниження, яким агресори піддають цивільних людей. На противагу цьому постає згуртованість громадян. Цінності братерства, гідності, любові до своєї землі дають можливість відчувати себе людьми і мати надію на майбутнє. Боротьба на захист людяності бере сили у самій же людяності.

Х. Арендт писала, що людяність виявляється «у готовності розділити світ з іншими людьми»¹⁹. Як показує досвід війни, що триває в Україні, люди виявляють нечувану для повсякденності жертвність і добродієність. Допомога війську, піклування про поранених, про тих, хто втратив свої домівки – це справді «готовність розділити світ з іншими». Наша людяність передається іншим, їм знову дарується відчуття дому, рідної землі. Особлива мова про біженців. Тим багатьом переселенцям, хто був змушений покинути своє село чи місто, потрібно відчуття ґрунту під власними ногами, збагнути те, що є громада співвітчизників, країна, яку потрібно спільно захищати, і, зрештою, спільний з усіма людьми доброї волі світ. Тому необхідна допомога, гостинність. Ті люди, що вчора були лише сусідами, тепер господарі, які дають прихисток, і з їхньої людяності відроджується світ. Не кожен має в собі таке осердя, хтось користується з ситуації. Проте всі ми знаємо, як діє, крім офіційного, громадський спосіб осоромлення мародерів та інших негідників. Невипадково ж ми розглядаємо людяність після справедливості.

Відповідаючи на поклик до захисту своєї країни, ми виявляємо людяність. Адже власна країна, місто, село, домівка – це життєвий світ кожного з нас, простір співіснування, спілкування з людьми. А без права на власну державу й землю людина не належить до людства як глобальної спільноти. Тому наша боротьба в час війни – це змагання за право бути людиною. Ніхто не знає цього краще, ніж народи, що переживали бездержавність. У книзі «Джерела тоталітаризму» Х. Арендт пише: «Виявляється, що людина може втратити всі так звані права людини,

не втрачаючи своєї сутнісної якості як людина, своєї людської гідності. Лише втрата держави сама по собі викидає її з людства»²⁰. Отже, боротьба за право бути громадянином своєї країни у час війни тотожна захисту людяності.

Війна випробовує нас на людяність. Здавалося б немає нічого більш руйнівного, ніж смерть, яку вона приносить. Але ми звикаємо до страшних новин, вчимося жити по при цьому. Думка про власну смерть, яка раніше чи пізніше настане, на тлі багатьох смертей співгромадян сприймається вже якось блідо. Проте є військове братерство, є ближні, яких ми любимо, мрії наших рідних, є наша земля. Усе це ми не хочемо втрачати. Тож є місце для людських почуттів. В час війни людяності не стає менше, змінюються її прояви і вимоги. Людський світ – це не будинки чи планета, це простір поміж нами, що твориться й утримується нашим ставленням до інших, нашою гідністю бути серед людей. Поки нам не байдужі ті, хто з нами й проти нас, ми виявляємо людяність у світі. Війна лише загострює цю відповідальність, підвищує вимоги до кожного з нас.

З боку агресора війна – це спроба колонізації життєвого світу, коли він не вважає нас за людей, які мають право на власний дім, землю, мову, волю. У кожного з нас є можливість боротися чи підкоритися. Ця боротьба не лише в плоті, але в свідомості людей. У певному сенсі вона ніколи не завершиться. Це не протистояння світоглядів, до різниці між якими можливо виявляти терпимість, це захист свободи, права обирати власний шлях. Перемога у теперішній війні в Україні може бути одна для всіх, як спільним є й наш світ. Захист своїх ближніх, своєї землі і країни – це збереження світу, в якому живуть ті, кого ми любимо і знаємо. Це й наша гідність бути серед інших народів світу. Тому це більше, ніж зберегти особисте існування.

Мир – це стан, коли рівність, справедливість і людяність забезпечені. Бути людиною – це мати право на власний світ, жити за своїм вибором і не погодитися на рабство.

¹⁹ Арендт Х. Люди за темних часів. К.: Дух і літера, 2008. С. 49.

²⁰ Там само. С. 347-348.

Інформація про автора:

Мулярчук Євген Іванович,
доктор філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної Академії Наук України
4, вул. Трьохсвятительська, Київ, 01001, Україна

Information about the author:

Muliarchuk Yevhen Ivanovych,
Doctor of Philosophical Sciences,

Senior Research Fellow at the Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics
H.Skovoroda Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine
4, Tryokhsviatitelska str., Kyiv 01001, Ukraine